

УДК 811.512.161'373.45

К. А. Передерій

ORCID: 0000-0001-9893-0000

І. Л. Покровська

ORCID: 0000-0002-7826-3148

МІСЦЕ ПЕРСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються перські лексичні запозичення в сучасній турецькій мові. Шляхом відбору найчастотніших 250 слів зі списку, укладеного Турецьким мовним товариством, на основі Турецького національного корпусу була створена класифікація персизмів за такими категоріями, як частотність, приналежність до певної частини мови та їхньої семантики. У результаті дослідження було визначено які частини мови мають найбільше персизмів, а також сфери, у яких давні тюрки найбільше зверталися до перської мови для денотації явищ.

Ключові слова: частотність, персизм, запозичення, перська мова, турецька мова, частина мови, сфера запозичення.

DOI 10.34079/2226-3055-2021-14-25-254-260

Постановка проблеми. Запозичена лексика складає велику частину словникового складу будь-якої мови світу. Запозичення – це лексичні «сліди» в мові, які залишають по собі етномовні контакти. Завдяки їм можливо не тільки визначити етноси, з якими утворювалися зв'язки носіїв певної мови, а ще й простежити історію утворення цих зв'язків.

Турецька мова не є виключенням з правил, і, як і інші мови світу, має у своєму лексичному просторі велику кількість лексем, які були запозичені зі словникових запасів інших мов. Сучасна турецька мова містить запозичення і з таких європейських мов, як англійська, французька, італійська, грецька, німецька, і з таких мов країн Близького Сходу, як арабська, перська, курдська.

Актуальність теми. У період Османської імперії в турецьку мову було запозичено багато лексем з перської мови. Проте, на початку 20-го століття, перший президент Турецької Республіки – Мустафа Кемаль Ататюрк, заснував Турецьке мовне товариство, метою якого було дослідження турецької мови та звільнення її від більшості іноземних запозичень. У результаті довгої та активної роботи товариства в сучасному зразку турецької мови відсутня велика частка колишніх наявних як перських запозичень, так і запозичень з інших мов (Корнієць, 2018). Для того, щоб дослідити стан запозичень у словнику сучасної турецької мови, а саме персизмів, необхідно визначити використання перських запозичень в сучасній турецькій мові та сфери, у яких вони функціонують найбільше.

Об'єктом дослідження є перські запозичення в турецькій мові. **Предметом** є 250 найчастотніших запозичених лексем з перської мови в сучасній турецькій мові.

Метою дослідження є аналіз персизмів в турецькій мові за частотою їхньої появи в письмових текстах та розмовній мові, виділених на основі Турецького Національного Корпусу, а також класифікація 250 найчастотніших запозичень за частинами мови та за тематикою відповідно до їхнього семантичного значення. Для досягнення зазначеної мети були виконані такі **завдання**: 1) розглянути причини появи перських

запозичень в турецькій мові; 2) створити частотний список персизмів у турецькій мові; 3) класифікувати персизми за частинами мови; 4) класифікувати персизми за тематикою.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Багато сучасних українських та закордонних вчених займалися питанням дослідження запозичень. Звертаючись до системи, яку подає С. В. Сорокін та Н. М. Ксьондзик у своєму підручнику «Історія турецької мови» (Сорокін та Ксьондзик, 2016, с. 103), причини запозичення лексики діляться на зовнішньомовні (екстралінгвальні) та внутрішньомовні (інтралінгвальні). Серед зовнішньомовних можна виділити такі:

- історична взаємодія народів, через культуру, політику тощо;
- розвиненість нації, новаторство та, як результат, авторитетність мови-джерела в певній сфері (інтернаціоналізми);
- тенденція (мода) до використання певної іноземної мови;
- спрощення комунікації (економія мовних одиниць).

Основні внутрішньомовні причини такі:

- необхідність денотації нових об'єктів і понять та відсутність відповідних мовних одиниць для позначення: *bar-kot* (штрих-код), *kamyon* (вантажівка) тощо;
- намагання носіями уникнути полісемії, закріпити за своїм або раніше запозиченим, себто майже «своїм», і чужим словом різні відтінки семантичного значення. Так, для позначення великого магазину в турецькій мові вживається запозичене з англійської слово *supermarket*, невеличкої крамниці ж запозичене з арабської слово *dükkan*, а звичайного за розміром магазину запозичене з французької *mağaza*;
- прагнення замінити багатослівне найменування в мові однослівним. Так, італійське запозичення *al dente* (збереження продуктом відчутної під час укусу внутрішньої пружності після термічної обробки) замінило турецьке описове словосполучення *az pişmiş*;
- тенденція поповнювати експресивні засоби мови, що спричиняє появу іншомовних стилістичних синонімів: *hizmet* (служба, обслуговування) – *servis*, *yapı* (будова, система) – *system* (Покровська, 2007-2008).

Безумовно, лише одна причина не вирішує запозичення певної лексичної одиниці, зазвичай це декілька чинників, які впливають на процес.

У проведеному дослідженні саме причини запозичення були важливим теоретичним підґрунтям. Саме завдяки їхньому розумінню, було можливо провести аналіз перських запозичень та зробити висновки з матеріалів дослідження. Однак ще одним аспектом, без якого не можливо було б адекватно оцінювати зібрані запозичені лексеми, є історична складова запозичення турецькою перських слів.

Розселення тюрків на території персомовної Середньої Азії у VI ст. н. е. спричинило культурно-мовний обмін між народами. Подальші переселення огузів під тиском уйгурів на територію Ірану в XI ст. та створення Держави Сельджуків в Анатолії лише сприяли етномовним контактам між майбутніми турками та персами (Корнієць, 2017).

Тюрки від початку свого існування, об'єднавшись у державі Небесних тюрків (*Göktürk* (Гьоктюрк)), були кочовим народом. Осілий спосіб життя, який, зрештою, приводить народ до цивілізованого життя, був зовсім невідомий тюркам. Лише з плином історії, взаємодіючи з персами, як представниками цивілізованого народу, та під вагою власного природного потягу до створення сучасної держави, вони почали змінювати спосіб життя. Разом з цим виникали і нові реалії життя (*Sinanoğlu*, 1999). Такі концепції цивілізованого світу, як *zindan* (темниця, тюрма), *bahçe* (сад), *pencere* (вікно), *şehir* (місто), *hafta* (тиждень) та інші були відсутні у минулому досвіді носіїв тюркської мови

і саме тому під впливом персів тюрки запозичили денотати з фарсі, оскільки запозичити іноземне слово набагато легше ніж створити нове, своє (Логвиненко, Юсупова та Демченко, 2004).

Однак іноді тюрки запозичувати слова для об'єктів, які давно вже існували в їхній культурі, як, наприклад, застаріле власно тюркське слово *ot* було замінено на більш сучасне перське *ateş*.

Зовсім швидко перська мова в Османській імперії стала мовою політики – нею створювалися договори (перший відомий османський документ – персомовна грамота 1324 р. на утворення вакфу від імені Орхана, сина Османа) (Галенко, 2010, с. 653); мовою літератури – такі перські види ліричного жанру літератури, як газель, касида, масневі, бейт, кита, стали дуже популярні серед османських літературних діячів (Фузулі, Набі, Нефі, Мевляна Джелаледдін Румі, Баки, Ашик Паша, та багато інших), а також велика частка османських поетів періоду палацової літератури писали деякі свої твори виключно перською (Кшановський, 2016).

Виклад основного матеріалу. Частотність займає важливе місце серед характеристик лексеми. Вона показує уживаність певної лексеми мовцями. Якщо вона низька, то значить слово передає доволі специфічний зміст, або просто було замінено мовцями на якесь інше слово. Частотний показник є потужним інструментом у руках дослідника для дослідження мови.

Для створення частотного списку перських запозичень та їхнього аналізу було обрано список, укладений Турецьким мовним товариством» (далі ТМТ) (Türk Dil Kurumu).

Як інструмент дослідження був обраний Турецький національний корпус (далі ТНК) (Türkçe Ulusal Derlemi, 2017) – це цифровий корпус, створений науковцями ентузіастами з університетів Мерсіну та Чукурова. Ця база даних була створена, базуючись на дотриманні особливого відсоткового відношення походження текстів та їхнього змісту, саме тому корпус охоплює максимально велику кількість сфер використання мови. За походженням: 98 % текстів є першочергово письмово-створеними (textual data), а залишок (2 %) запис розмов носіїв (transcribed spoken data). За змістом письмових текстів: 19 % художніх текстів (imaginary texts), таких як, новели, романи, поеми, п'єси; 81 % наукових текстів (informative texts), з таких наукових сфер, як гуманітарні науки, мистецтво, економіка, філософія, теологія, історія, політика, математичні науки, комп'ютерні науки. Окрім того, даний корпус має високу актуальність, оскільки для створення використовувалися тексти, написані не раніше 1989 року, а останнє оновлення корпусу було 2013 року (Aksan et al., 2012).

1082 слова зі списку ТМТ були оцінені за показником частотності за допомогою ТНК, у результаті чого був створений Частотний список перських запозичень у турецькій мові (далі ЧСПЗуТ). З цього списку видно, що слова з частотністю ≥ 1000 закінчуються на 144 слові (13 % від всього списку), ≥ 100 на 426-ому (39 %), а слова № 690–№ 1082 взагалі мають частотність менше ніж 10, і це 36 % всього списку.

Під час створення списку постало дві проблеми: омоніми, які походять з іншої мови, та слова, які стали власними іменами. Дані частотності, які давав корпус за одним словом, могли бути викривлені, через часте використання в літературі певного імені. Наприклад: *Ateş*, *Neva*, *Derya*, *Pazar*, *Nevzat*, *Çınar*. З омонімами відбувалася така ж проблема, наприклад: *dar*, *put*, *pota* (наприклад: *dar* (I) (тюрк.) – *вузький*, (II) (перс.) – *стовб для повішення*, (III) (араб.) – *країна...*). Омоніми, «маскуючись» під слово тюркського (або іншого) походження, та власні імена отримували помилкові високі частотні показники, тому потрібно було перевіряти контекст використання аби точно визначити показник без помилок. Для визначення значень слова та омонімічних

дуплетів, за їхньої наявності, використовувався «Misalli Büyük Türkçe Sözlük» («Великий турецький словник з прикладами» ВТСЗП) (Ayverdi, 2010) та «Türk Dil Kurumu Sözlüğü» (Словник Турецького мовного товариства – СТМТ) (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2019).

Для подальшого дослідження, зі списку у 1082 слова, були вибрані 250 найчастотніших слів – список «ТОП – 250». Після чого був проведений розподіл слів за частинами мови, орієнтуючись за першим значенням слова у словнику ВТСЗП та СТМТ. Розподіл показав, що список «ТОП – 250» складається з: 189 іменників (isim), 37 прикметників (sıfat), 10 прислівників (zarf), 8 сполучників (bağlaç), 4 вигуки (ünlem), 1 займенник (zamir), 1 дієслово (fiil). Вирахувавши середню частоту слів кожної частини мови складається зовсім інша картина: сполучники – 38174, прислівники – 16771, прикметники – 8191, іменники – 3119, вигуки – 1257. Не враховуються займенник (30960) та дієслово (915), оскільки маючи лише одне слово від кожної з цих частин мови, порівнювати їх з іншими буде статистично помилковим.

Розподіл частотних персизмів у сучасній турецькій мові за тематичними категоріями є основним джерелом вивчення історичної взаємодії між мовами, оскільки тільки знаючи сферу, у якій застосовується лексема, тобто, знаючи значення слова, можна адекватно досліджувати контакти двох етномовних груп через призму лінгвістики.

На основі перекладеного списку «ТОП – 250» слова було розподілено на 40 категорій, які потім було згруповано у 14 кластерів. Нижче наведені кластери у порядку зниження кількості слів у кожному з них. У дужках наведена кількість слів у кластері та середня частотність слів з кожного кластеру.

1. Будівельна справа, будівлі, винаходи, фурнітура (35 слів, сер. част. – 2719).
2. Зоологія, ботаніка (29 слів, сер. част. – 1624).
3. Почуття, характер (23 слова, сер. част. – 3333).
4. Економіка, держава, політика, сільське господарство, історія (21 слово, сер. част. – 5931).
5. Математика, фізика, хімія, медицина, метеорологія, астрономія (20 слів, сер. част. – 3002).
6. Колір, швацька справа, ткацька справа (13 слів, сер. част. – 3092).
7. Кулінарія (13 слів, сер. част. – 1328).
8. Професії, родина, друзі (12 слів, сер. част. – 2692).
9. Військова справа, морська справа (10 слів, сер. част. – 2590).
10. Релігія (9 слів, сер. част. – 5836).
11. Спорт, ігри (9 слів, сер. част. – 3112).
12. Література, філософія, фантастика (8 слів, сер. част. – 178).
13. Час, міри (7 слів, сер. част. – 5734).
14. Музика, мистецтво, театр (6 слів, сер. част. – 6736).

Отже, за результатами дослідження найбільшим кластером персизмів виявився кластер «Будівельна справа, будівлі, винаходи, фурнітура», який налічує 35 слів, разом з тим найчастотнішими кластерами стали «Музика, мистецтво, театр», «Релігія» та «Час, міри», середня частотність слів в цих кластерах складає число близько 6000. Результат кластеру «Час, міри» та «Релігія» є доволі передбачуваним, оскільки, у повсякденному мовленні, турки часто звертаються до релігійних тем, а також використовують слова для орієнтації в часі. Однак, очевидно, що слова кластеру «Музика, мистецтво, театр», такі як 17882 raça (1. частина... 6. композиція), 13937 çerçeve (1. рамка (картини)... 3. рамка (якоїсь теми)), 4672 perde (1. завеса ... 9. катаракта), маючи велику кількість значень, викривили результат через неможливість відмежувати частотність одного

використання від іншого. Саме тому аномально висока середня частотність цього кластеру не враховувалася під час виведення остаточного висновку.

Висновки. У сучасній турецькій мові відстежується глибоке вкорінення перських запозичених лексем у систему словника турецької мови. Ні чинник часу, ні мовні реформи пуристів на чолі з Ататюрком на початку ХХ століття не змогли позбавити носіїв турецької пласту персизмів.

Причиною цього феномену є висока частотність використання запозичених перських лексем. Серед запозичень простежуються і сполучники, і займенники, а, як відомо, службові частини мови мають найвищий показник частотності, та й звичайні іменники, маючи важливі для сучасного носія значення, не маючи еквіваленту або надаючи свою кореневу основу, стаючи джерелом створення прикметників, дієслів та прислівників, отримують безумовне укорінення в мові.

З дослідження також можна прослідкувати сфери запозичень, які були найновішими для тюрків: інженерні технології, наука, економіка та державоустрій. Водночас серед сфер, на які вплинула перська, слова з яких є найуживанішими є такі, як політика, економіка, релігія, час.

Перспективи подальшого дослідження полягають в розширенні переліку частотних перських запозичень в сучасній турецькій мові, зіставленні частотних показників досліджених запозичень з частотними показниками власне тюркських лексем, аналізі перських запозичень та їхніх власне тюркських еквівалентів.

Бібліографічний список

- Галенко, О. І., 2010. Османська імперія. В : В. А. Смолій, ред. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наукова думка, Т. 7 : Мл–О, с. 652–664.
- Корнієць, К. А., 2017, Іншомовні запозичення в лексичній системі сучасної турецької мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна, 67, с. 152–154. DOI : 10.25264/2519-2558-2017-67-152-154
- Корнієць, К. А., 2018. Мовний пуризм як суспільне явище в сучасній Туреччині. *Science and Education a New Dimension. Philology*, 149 (VI (42)), с. 30–33. DOI : 10.31174/SEND-PH2018-149VI42-07
- Кшановський, О.Ч., 2016. *Періоди, стилі та жанри перської літератури*. Київ : Київський національний лінгвістичний університет.
- Логвиненко, І. А., Юсупова, Х. М. та Демченко, Я. М., 2004. Лексичні запозичення в турецькій мові. В : І. А. Бикова, ред. *Проблеми викладання східних мов*. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, с. 12–16.
- Покровська, І. Л., 2007–2008. Джерела виникнення прикметникових синонімів у сучасній турецькій мові. *Українська орієнталістика*, 2–3, с. 16–19.
- Сорокін, С. В. та Ксьондзик, Н. М., 2016. *Історія турецької мови*. Київ : Видавничий центр КНЛУ.
- Aksan, Y. et al., 2012. Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In : N. Calzolari, ed. *Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012) : Proceedings of the International Conference, Istanbul (Turkey) on May 21–27, 2012*. Istanbul: European Language Resources Association (ELRA), pp. 3223–3227, [online] Available at : <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/pdf/991_Paper.pdf> [Accessed 20 May 2021].
- Ayverdi, İ., 2010. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

- Sinanoğlu, B., 1999. Farsça ve Arapça Türkçe'ye Nasıl Hakim Oldu ? *Düşün ve Ötesi. Dil Sorunu*, [online] 3. Available at : <<http://www.dusunuyorumdergisi.com/farsca-ve-arapca-turkceye-nasil-hakim-oldu/>> [Accessed 20 May 2021].
- Turkish National Corpus (TNC) – Türkçe Ulusal Derlemi (TUD)*, 2017, [online] Available at : <<https://www.tnc.org.tr/>> [Accessed 20 May 2021].
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, 2019, [online] Available at : <<https://sozluk.gov.tr/>> [Accessed 03 February 2021].

References

- Aksan, Y. et al., 2012. Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In : N. Calzolari, ed. *Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)* : Proceedings of the International Conference, Istanbul (Turkey) on May 21–27, 2012. Istanbul : European Language Resources Association (ELRA), pp. 3223–3227, [online] Available at : <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/pdf/991_Paper.pdf> [Accessed 20 May 2021].
- Ayverdi, İ., 2010. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük [Great Turkish Dictionary]*. Istanbul : Kubbealti Publications.
- Halenko, O. I., 2010. Osmanska imperiia [Ottoman Empire]. In : V. A. Smolii, ed. *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Kyiv : Naukova dumka, Vol. 7 : Ml–O, pp. 652–664. (in Ukrainian).
- Korniets, K. A., 2017. Inshomovni zapozychennia v leksychnii systemi suchasnoi turetskoi movy [Loanwords in the Lexical System of Modern Turkish Language]. *Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University : Philology Series*, 67, pp. 152–154. DOI : 10.25264/2519-2558-2017-67-152-154 (in Ukrainian).
- Korniyets, K. A., 2018. Movnyi puryzm yak suspilne yavyshche v suchasni [Language purism as a social phenomenon in modern Turkey]. *Science and Education a New Dimension. Philology*, 149 (VI (42)), pp. 30–33. DOI : 10.31174/SEND-PH2018-149VI42-07 (in Ukrainian).
- Kshanovskyi, O. Ch., 2016. *Periody, styli ta zhanry perskoi literatury [Periods, Styles and Genres of The Persian Literature]*. Kyiv : Kyivskyi natsionalnyi linhvistychnyi universytet. (in Ukrainian).
- Lohvynenko, I. A., Yusupova, Kh. M. and Demchenko, Ya. M., 2004. Leksychni zapozychennia v turetskii movi [Lexical Borrowings in The Turkish Language, Problemy vykladannia skhidnykh mov]. In : I. A. Bykova, ed. *Problems of teaching oriental languages*. Kharkiv : H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, pp. 12–16. (in Ukrainian).
- Pokrovska, I. L., 2007–2008. Dzherela vynyknennia prykmetykovykh sinonimiv u suchasni turetskii movi [Sources of Appearance of The Adjectival Synonyms in Modern Turkish Language]. *Ukrainska orientalistyka*, 2–3, pp. 16–19. (in Ukrainian).
- Sinanoğlu, B., 1999. Farsça ve Arapça Türkçe'ye Nasıl Hakim Oldu? *Düşün ve Ötesi. Dil Sorunu*, [online] 3. Available at : <<http://www.dusunuyorumdergisi.com/farsca-ve-arapca-turkceye-nasil-hakim-oldu/>> [Accessed 20 May 2021].
- Sorokin, S. V. and Ksondzyk, N. M., 2016. *Istoriia turetskoi movy [The History of The Turkish Language]*. Kyiv : Vydavnychiy tsentr KNLU.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, 2019, [online] Available at : <<https://sozluk.gov.tr/>> [Accessed 03 February 2021].
- Turkish National Corpus (TNC) – Türkçe Ulusal Derlemi (TUD)*, 2017, [online] Available at : <<https://www.tnc.org.tr/>> [Accessed 20 May 2021].

Стаття надійшла до редакції 15.10.2021.

K. Perederii

I. Pokrovska

THE PLACE THAT LOANWORDS FROM THE PERSIAN LANGUAGE TAKE IN THE CONTEMPORARY TURKISH LANGUAGE

This article is dedicated to the problem of loanwords from Persian in the contemporary Turkish language. The list of Persian loanwords in Turkish that was created by Turkish Language Association was closely examined. In order to make valid conclusions 250 most frequent loanwords had been analyzed by their frequency, part of speech that they represent and semantic meaning of those words.

To begin with, loanwords are important evidences of historic communication between nations. Turkish language, like any other language in the world, has a noticeable amount of borrowings in its vocabulary. Such European languages as English, French, Italian, Greek, German and such Middle Eastern languages as Arabic, Persian and Kurdish languages influenced Turkish in terms of borrowed lexemes.

Furthermore, loanwords of world languages conceive a system and allocate into two categories according to the reason of their borrowing. Those are interlingual (the necessity of naming new objects; the will to avoid polysemy; etc.) and extralingual (historical interactions between peoples; superiority of one nation in a specific field; etc.) reasons.

Besides pure linguistic systems, during the period of the Ottoman Empire the Turkish language borrowed massive amount of lexemes, and not only them, grammatical forms too, from Persian. Nomadic lifestyle that was natural for Turks from the beginning of their existence in the Göktürk Empire couldn't bring their gathered tribes to the level of civilization. Thus, Turks when changing their lifestyle to a settled one with the goal of building strong and civilized country borrowed many words from the advanced Persian people. Persian became a leading language in government, literature and art for many centuries and appearance of hundreds of loanwords in Turkish vocabulary was unavoidable.

Moreover, massive practical research also took place. The list of the Persian loanwords in the Turkish language that was constructed by the Turkish Language Association was taken as the main material of the research. The Turkish National Corpus which was chosen according to its relevance (the corpus was updated in 2013; the texts it uses were written between 1990 and 2013; 2 % of its texts are transcribed conversations) was the main instrument of the held research. Using corpus, 1082 words from the list were evaluated in terms of the frequency variable.

Next step was choosing 250 most used words to run a deeper study over them. Each word was translated and separated to categories according to the part of the speech and its semantic meaning. After calculating the data, it turned out that in terms of the number of words "noun" was at the first place, yet according to the average frequency "conjunctions" had highest numbers. In terms of meaning such categories as "Government, economics", "Religion" and "Time, measures" were influenced the most by the Persian loanwords.

To sum up, taking Persian people as an example of creating a civilized settled country, Turks borrowed many words from them. Nevertheless, Atatürk's reforms against Persian and Arabic words that were implemented at the beginning of the 20th century influenced language a lot, loanwords still remain there until now. Such parts of speech as "conjunctions" and "adverbs" lead in terms of frequency. However, when talking about fields of usage such categories as "Government, economics", "Religion" and "Time, measures" were the ones Turks learned about or improved at the most with the help of Persian people and that are still used today actively.

Key words: *frequency, Persian loanwords, loanwords, the Persian language, the Turkish language, part of speech, fields of usage.*